

VZPOMÍNKA NA NEDÁVNO MINULÉ

MIROSLAV SAPÍK, Katedra filozofie a sociologie, PF JU, České Budějovice, ČR

Alexej Fjodorovič Losev (1893 – 1988), patriarcha ruské filozofie a estetiky, sémiotiky a dějin kultury, je mimořádným zjevem v bohaté myšlenkové a duchovní tradici Ruska. Poslední desetiletí rozšířila prostor pro vydávání Losevových děl, a tak máme v rukou jeho monumentální práce z dějin antické a středověké estetiky, z ruské filozofie, sémiotiky a literárně-estetické teorie.¹ A. F. Losev se od počátku 20. století myšlenkově formoval v blízkosti filozofie ruského symbolismu (V. Solovjov) a rovněž pozdější studium v Berlíně jej uzpůsobilo pro vstup do světa fenomenologie. Nikdy však nebyl tak ortodoxní husserlovec jako G. G. Špet.² V šedesátých letech v doslovu k ruskému překladu Hübscherovy knihy *Myšlitelé naší doby* Losev vzpomněl, jak v dvacátých letech narazil na Špetův odpor, když vyslovil pochybnost nad jednou z tezí Husserlovy redukční operace. Je možno dávat do závorky, tázal se Losev, realitu fenomenologicky deskribovaného předmětu se stejnou platností jako některé jiné skutečně nepodstatné aspekty? Mám-li něco popsat, musím to přece především mít! Nedůtklivý Špet odsekl: „Je vidět, že nemáte vůbec co popisovat“.

Losev spojuje Husserlovu fenomenologii s Hegelovou dialektikou, avšak nejen to, také se ohlíží nazpět k Schellingovu a zvláště Goethovu dynamickému, generativnímu principu symbolu. Na základě těchto impulsů vzniká intencionalisticko-symbolická škola (Losev, Averincev ([1], 826-831), Svasjan [2]).

Loseva hluboce znepokojoval problém osobnosti a osudu člověka v tisícileté historii civilizace. Ale on sám se nedomníval, že příkladem svého života staví před nás řešený problém osobnosti a osudu člověka 20. století. Sám nejednou říkal a psal: „Člověk – věčný problém, který

¹ Konkrétně jde o 8 velkých svazků k antické mytologii (téměř 3 000 stran) z let 1927 – 1930, vzpomeňme: *Istorija antičnoj estetiky*, Moskva 1963, *Istorija estetičeskich kategorij* (společně s V. P. Šestakovem), Moskva 1865, česky (překl. M. Zdražilová, doslov V. Svatoně), Praha 1984, *Estetika vozrožděnja*, Moskva 1982, *Znak, simvol, mif*, Moskva 1982, *VI. Solovjov i jevo vremja*, Moskva 1990.

² Špet Gustav Gustavovič (1878-1940) by ostatně mohl být nazýván nejen znalcem fenomenologie, nýbrž i poměrně ortodoxním husserlovcem. Již ve čtrnáctém roce napsal první ruskou knižní monografii o fenomenologii *Javlenije i smysl. Fenomenologija kak osnovnaja nauka i jejo problemy* (Moskva 1914). Není oprávněná slovní hříčka, která využívala znění jména ruského filozofa a kterou bylo možno kdysi zaslechnout tu v Praze, tu v Tartu: Die Phänomenologie ist nach Russland zu spät gekommen. Špet ve skutečnosti uváděl fenomenologii do Ruska brzy a pokračoval ve svém zaměření i v dvacátých letech jako místopředseda Ruské akademie věd o umění. Nečinil tak mechanicky, neboť obdobně jako Jakovenko napsal rozsáhlou práci o hegelovské fenomenologii (*Filosofija istolkovanija*, archiv G. Špeta). Došlo k určitému vzájemnému ovlivnění obou typů fenomenologie: konkrétně se projevuje zvláště tím, že Špetův systém je jedním z prvních, kde Husserlova fenomenologie dostala historický rozměr.

se stále řeší a nikdy vyřešen nebude ... A proč vůbec nějaké konečné řešení? ... Abychom se přestali snažit? ... Aby přestal tento problém existovat? ... Je snad nedostačující to, že už samotné pojetí problému je počátkem jeho řešení, jestliže víme, že Bůh nám napomáhá?“ [3].

Losevova tvorba představuje, jak jsme v úvodu zmínili, souhrn vědních disciplín – filozofii a estetiku, klasickou filologii, jazykovědné obory, lingvistiku, dějiny mytologie a teorii mýtu, kulturní dějiny a teorii kultury, dějiny a zároveň teorii hudby, dějiny a teorii literatury, logiku, matematiku a umění.

Losev si již od studentských let nejvíce cenil života, životní dovednosti a živé myslí. Člověka považoval za absolutní a svobodnou osobnost v Univerzu. Vše začalo na jihu Ruska, v Novočerkassku, kde byl A. F. Losev studentem klasického gymnázia. V tomto ústavu bylo tak samozřejmé spojení řeckého jazyka a latiny, matematiky a astronomie, poezie a divadla.

V šesté třídě gymnázia si v příloze jednoho z časopisů (není přesně známo, zda šlo o časopis *Vokrug sveta, Priroda i ljudi, Vestnik znanija* či jiné) A. F. Losev přečetl stať tehdy známého francouzského astronoma a beletristy Camilla Flammariona. Tento vědec, zamilovaný do svého hvězdného nebe, se kromě toho ukázal jako talentovaný beletrista, který své hrdiny vykresloval jako astronomy, milující hvězdné nebe. Flammarion psal rozumně, vědecky, ale i velmi přístupně pro širokou veřejnost. Tedy kromě zájmu o antické jazyky, hudbu (hra na housle) přibyla u Loseva i astronomie.

Astronomické nebe bylo prvním obrazem nekonečnosti, za kterým se lehce objevily i druhé. Termín nekonečna³ v mém životě, říká Losev, zní jistým způsobem zvláště radostně a srdečně, ale především inspirujícím způsobem [4]. Nekonečno ve vědecko-matematickém i uměleckém a filozofickém smyslu bylo pro Loseva plnou realitou. Nekonečno se mu jeví jako jistá zlatá dálka, možná, lehce zelená, lehce zvonící. Nejdříve nechápal, že nekonečno je možno chápat v autentickém smyslu jen v jeho dialektické jednotě s konečným.

Neznámými osudy se A. F. Losev dostal ke spisům Vladimíra Solovjova.⁴ Bylo to v předposledním roce gymnaziálních studií, kdy vlastnil desetisvazkové vydání V. Solovjova. Jinými

³ K dnešnímu dni je nám známo neomezené množství publikací, zabývajících se problematikou konečna a nekonečna, fenoménů, jež se staly předlohou několika autorů a jejich vědecké činnosti. Vycházíme z vědomí. Zoufalství jako problém vědomí uvádí Sören Kierkegaard v *Nemoci k smrti (Křesťanská psychologická úvaha ke vzdělání a probuzení)*. Já je uvědomělá syntéza nekonečna a konečna, jež má poměr sama k sobě a jejímž úkolem je, aby se sama sebou stala; dá se to uskutečnit jedině poměrem k Bohu. Stát se sám sebou znamená stát se konkrétní. Zoufalstvím je tedy každá lidská existence, jež se pravděpodobně stala či se chce stát nekonečnou, ano i každý okamžik, v němž se lidská existence nekonečnou stala či se jí stát chce (s. 137).

⁴ V. Solovjov (1853-1900), syn vynikajícího ruského historika Sergeje Solovjova, je nepochybně největší a nejsvráznější postavou ruského filozofického myšlení druhé poloviny 19. století, myslitelem, který usiloval o syntetický, důsledný a precizně podaný výklad svého učení. Vyznačoval se neobyčejnou tvůrčí aktivitou, výborně se vyznal ve světové filozofii, byl mimořádně erudovaným a plodným autorem. Bývá považován za předchůdce ruského symbolismu. Kompletní vydání jeho spisů v ruštině má 16 svazků. Jeho prvotinou je magisterská disertace *Krise západní filozofie (proti pozitivistům)* z r. 1874 a o šest let později doktorská práce *Kritika abstraktních základů*.

Jeho slibná akademická činnost byla ukončena dříve, než mohla jen být veřejně známa. 28. března 1881 na veřejně přednášce v Petrohradě žádal o milost pro vrahy cara Alexandra II., apeluje přitom na křesťanskou potřebu odpuštění. Od té doby se Rusko obrátilo zády k tomuto člověku a udělalo z něj prakticky „bezdomovce“.

slovy, ve svých 17 letech se zabýval podrobným studiem tohoto nelehkého filozofa a výsledkem bylo důkladné obeznámení se s teoretickými pracemi V. Solovjova, s jeho abstraktnější dialektikou, kterou realizoval v *Krizi západní filozofie (proti pozitivistům)*, ve *Filozofických začátkách uceleného vědění* a v *Kritice abstraktních začátků*. Zajímavé pro onu dobu jsou jeho literárně-kritické články o Puškinovi, Ťuťčevovi, Polonském a Lermontovovi.

Všechny ostatní práce V. Solovjova – společenského, politického, historického a filozofického obsahu – zůstávaly pro Loseva neznámými, a to nejen z důvodu jeho zájmu, ale i fyzické nemožnosti chápat v tu dobu dílo V. Solovjova celkově. I přes tento schodek se Solovjov stal jeho prvním učitelem dialektiky konečna a nekonečna. Jedno i druhé bylo pro něj abstrakcí, abstraktními počátky, z nichž se oba nazvané fenomény nerozlučně asimilují. Pod vlivem Solovjova se tato problematika stala počáteční abecedou veškerého Losevova filozofování.

Ve své stati *Historický čas v kultuře klasického Řecka* [5] s podtitulem *Platón a Aristotelés* A. F. Losev píše: „Čím složitější a významnější filozof, tím víc se kolem něho kupí předsudků, kterých se úporně drží celá desetiletí a staletí. U Platóna a Aristotela to přímo bije do očí, poněvadž jejich dílo je mimořádně různorodé a obsáhlé“ ([5], 22).

Dávná minulost odkázala pozdějšímu Řecku to, co lze nazvat mytologickým chápáním času. Mytologické chápání času bylo natolik svérázné, že už v období řecké klasiky nemohlo existovat v čisté podobě, ačkoliv se v různých obměnách uchovávalo v běžné tradici. Koncem 5. st. záp. l. vyústil tento vývoj k tomu, že (v porovnání s mytologickou tradicí) čas a věčnost rozhodně musí být rozlišitelné – s tím, že tyto dva protipolární komponenty bytí se sjednotí na základě logického myšlení.

Pro samotného Platóna byla dialektika času a věčnosti základním problémem. Pojednává o ní kromě jiného v *Timaiovi* (28a–29d, 29c–31b, 37c–47d, 47e–68c). V tomto pozdním Platónově dialogu je za prvotní a vrchol hodnot stanoven rozum, který však Platón chápe jako všeobsáhlý, věčný a nekonečný princip.

Tento rozum nepostačuje k naplnění veškerého bytí a života, poněvadž figuruje pouze jako vzor a demiurg. K bytí je nezbytná hmota, jež musí být organizována podle zákonů věčného rozumu. Sám o sobě není hmota, věc, nýbrž pouze čisté určení, resp. čistá potence tohoto rozumu, nebo té ideje rozumu, která se s hmotou spojuje. Tuto hmotu lze chápat v čisté podobě pouhým určením, t.j. nejde o věci samy, ale o jejich možnost.

K základním filozofickým dílům se řadí *Filozofie všeobecné jednoty* (1877), *Tři sily* (1877), *Přednášky o bohočlověčenství* (1877–1881), *Dějiny a budoucnost teokracie* (1887), *Rusko a všesvětová církev* (1889), *Ruská idea* (1889), *Krása v přírodě* (1889), *Všeobecný smysl umění* (1890), *Smysl lásky* (1892), *První krok k pozitivní estetice* (1894), *Právo a mravnost* (1897), *Zátůdování dobra. Mravní filozofie* (1897–1899), *Platónovo životní drama* (1898), *Idea nadčlověka* (1899), *Tři rozhovory* (1899–1900). Solovjov napsal na dvě stě hesel pro Brockhausův a Jefronův encyklopedický slovník.

Sjednocujícím prvkem jeho filozofie byl nábožensko – antropologický problém bohočlověčenství. T.j. osobní a společenské spásy člověka v součinnosti s Bohem. Důležitým aspektem jeho antropologie bylo učení o mesianistickém poslání člověka. V tvorbě V. Solovjova se rozlišují tři období: teologizovaný progresismus (1874–1881), utopie všesvětového státu (1889–1900), ke kterému A. F. Losev poznamenal, že bylo posledním akordem jeho filozofického systému. Jeho koncepci tvoří teorie světového procesu, historiozofie, etika, estetika. Součástími subjektivního systému jsou učení o mravnosti, učení o vědění a učení o krásě. (Viz: In: *Filozofia*, roč. 47, 1992, č. 9, s. 549–557.)

Teprve chápe-li se hmota jako ztělesnění nějaké ideje, obdržíme reálnou věc, která je i materiální i nadána tím či jiným smyslem. Konečně lze tuto hmotu chápat i v její mezní, dovršené podobě, t.j. zcela podle principu čistého rozumu, a potom je pohyblivým obrazem rozumu samého, i když tento rozum sám je věčný, neměnný. Tedy je možné zkoumat sám tento věčný rozum prostřednictvím jeho materializace a tento rozum se jeví pohyblivým obrazem věčnosti, t.j. věčného rozumu [6].

Vzpomínajíc na Losevova gymnaziální léta 1903 – 1911, nemůžeme opomenout jeho rozsáhlý zájem o literaturu a sympatie k divadlu. Mocný dojem v něm zanechaly hry Shakespeareovy, Schillerovy, Čechovovy a Ibsenovy. Často se v Losevových vzpomínkách setkáváme s jeho učitelem (mimo jiné ředitelem gymnázia) F. K. Frolovem, který se kromě všeobecného programu výuky literatury snažil dát svým žákům, a to nejen talentovaným, něco víc četbou Sofokla, Euripida, Danta, Goetha a Byrona. „Nyní se zdá až neuvěřitelné jak my, patnáctiletí, sedmnáctiletí chlapci, jsme nazpaměť citovali pasáže z Danta, Goetha“, říká Losev ve svých *Vzpomínkách* [7]. Hlavní vliv, ba dokonce principiální, měl na mladého Loseva učitel literatury, jenž svými přednáškami a skutečným citem pro danou věc měl schopnost jednoduše a jasně analyzovat takové postavy, jako např. Antigonu, Hamleta, ale rovněž stavbu kosmu u Danta a zvláště každý z jeho devíti stupňů.

V monografii *Práce ducha* [8], 13-17) nacházíme odkazy na učitele historie prof. N. P. Popova, člověka středních let, jenž své hluboké vzdělání nabyl díky lásce ke knihám, ke všemu novému, a mimo jiné byl i zákem Ključevského. Od svého učitele získal Losev šířku historických znalostí a schopnost podat výklad ve velmi zajímavém sledu. Jeho dominantou bylo umění otevřenou uměleckou metodou vyprávět o časech dávno minulých, zaměřit se přitom na jistou epochální událost a přitom nezapomenout na jednotlivá historická fakta. Za studentských let byl pro Loseva nejdůležitějším učitelem profesor klasických jazyků J. A. Mikš, národností Čech, který vystudoval společně se svým přítelem F. F. Zelinským univerzitu v Lipsku.

Mikš se zabýval překlady z ruštiny do češtiny, byl literárně činný i v Čechách. Jeho hlavní předností byla schopnost „nakazit“ své žáky a přenášet do nich romantickou něžnost ke všem antickým hrdinům, od kterých nás dělí nesmírně mnoho let. Pod jeho vlivem se A. F. Losev odklání od astronomického nadšení, od úmyslu specializovat se na všeobecnou literaturu. Jen jedno v něm nemohl prof. Mikš překonat, a to v oblasti klasického starověku – zájem o filozofii, který se nepochopitelným způsobem začal projevoval již pod vlivem C. Flammariona. Tak se i stalo, v době po ukončení studia na gymnáziu v roce 1911. V téže době je A. F. Losev přijat na Moskevskou imperátorskou univerzitu. Studuje zároveň na dvou katedrách – filozofii i klasickou filologii. Navštěvuje filozofický spolek Vladimíra Solovjova, píše referáty u N. A. Berďajeva, ale v tutéž dobu publikuje svou první stať *Erós u Platóna* (r. 1916).

Na sklonku svého života v dopise o mládeži Losev napsal: „Živé myšlenky jsou nejsilnější a nejhezčí ze všeho ..., zdravý rozum se musí snažit poznávat ..., ne všechno vědění je blaho ..., jestliže člověk má jen vědomosti a nemá nic jiného, je to hrozný člověk, bezzásadový člověk. Vědění není mechanické nashromáždění faktů, vědění – to je láska“ [9].

Toť nejvýstižnější charakteristika autora, jenž se snažil shrnout moudrost v co nejkratší úsudky. Avšak láska vyzývá k činům. Proto je nutné myslet a pracovat. Do konce svého života věřil a řídil se touto pro něj, posvátnou ideou. Sám ji praktikuje už jako mladý student, končící studium na historicko – filologické fakultě Moskevské imperátorské univerzity roku 1915.

Celá jeho sedmdesátiletá činnost v oblasti výchovy je živá myšlenka v činnosti, konaná s láskou a vírou v dobro. Věda potřebuje lásku ke studovanému předmětu a tento předmět potřebuje výchovu, psal Losev [9]. Během sedmdesáti let, kdy pracoval v tichu svého kabinetu, psal nejen vědecké publikace (v roce 1953 byl přibližný počet různých druhů těchto publikací okolo 500), ale s pomocí především těchto knih vychovával mladé pokolení, neboť podle jeho přesvědčení. „... bez slova není přátelství, není styku v mysli, v rozumu, tím spíše aktivního a naprosto vyhroceného styku“ [10]. Losev mnohá léta metodicky učil své čtenáře chápat nejsložitější filozofické problémy a texty filozofů, jako např. Platóna, Plotina, Prokla, novoplatoniků i takového myslitele, jakým bezpochyby byl Mikuláš Kusánský, a na které do konce 50. let bylo jen pomyslet přečinem. Losev se však jako antický hrdina nebál pomyslet a vyslovit své myšlenky před veřejností.

Měl rád antický styl. „... je-li tvůj osud již předurčen a ty víš o své smrti, a přesto jdeš do boje bez nucení, svobodně, uvědomuješ si svou pravost ...“ [9]. Ve dvacátých letech A. F. Losev dokončil a vydal osm filozofických svazků, za něž byl zatčen a celkem jedenáct a půl roku vězněn v pracovním táboře na různých epochálních stavbách. Krátce po Losevově návratu v roce 1941 byl rozbombardován jeho dům. Zemřeli jeho nejbližší, zničeny byly jeho rukopisy, knihy. Věděl, že nesmí těžce pracovat, neboť během věznění z vyčerpání téměř oslepl, přesto však obnovuje svou knihovnu, domov. Následky tohoto činu jsou velmi tragické. Počínaje touto dobou je upoután na lůžko, nemůže sám číst, psát. Pouze mu předčítají a on diktuje všechny své myšlenky.

Bylo mu zakázáno zajímat se o filozofii, bylo též zakázáno Loseva číst, čímž byl umlčen a nucen mlčet téměř 23 let. Pracovat ale nepřestal. Když mu zakazovali věnovat se filozofii, věnoval se estetice. Zabýval se estetikou Homéra, estetikou antických lyriků, estetikou mýtu, hudební estetikou, zamýšlel se nad estetickými kategoriemi, zaujala jej epocha renesance, ale nejvíce je ceněn za svou osmivazkovou fundamentální *Historii antické estetiky* z r. 1973 [11].

V jedné ze svých prací, *Historický čas v kultuře klasického Řecka*, zaměřené na Platóna a Aristotela, se zmiňuje v podtitulu *Teleologický charakter Aristotelovy koncepce kulturních dějin* o biologické povaze Aristotelovy interpretace dějin. Je nesporné, že celá Aristotelova koncepce je proniknuta principem cíle. Přesněji řečeno, jde o imanentní teleologii, která překládá účely do věcí samých, jimž připisuje iracionální volní usilování o jisté cíle. Nejde asi dost dobře pochopit Aristotelův historismus vně teleologie. Jistým způsobem jde o účel nejvyšší, konečný cíl veškerého vývoje, a to zdokonalování čisté formy – Boha [12]. Ve zmíněné studii připomíná Losev analýzu tohoto problému u Kurta von Fritze ([13], 22). Aristotelova koncepce světa je vývojová teorie, předpokládající věčnost světa, a je převzata z biologie.

Sám osud, jenž ho svedl na tyto cesty, mu ukázal oblast, ve které se obě vědy slévají do úplného nekonečna. Jedná se jasně o historii antické filozofie, kde je nezbytně nutné zabývat se klasickými jazyky a jasně se orientovat ve spleti filozofických směrů. „Bez takto vyhraněné orientace jsou rozhodně veškerá studia antické filozofie marná a výsledkem je zbytečné marnění času. Žádné literatuře, žádné filozofii jsem nevěnoval tolik času a života, jako dějinám antické filozofie ...“ [14].

- [1] AVERINCEV, S. S.: Simvol chudožestvennyj. In: Kratkaja literaturnaja enciklopedija, sv. 6. Moskva 1971.
 [2] SVASJAN, K. A.: Problema simvola v sovremennoj filosofii. Jerevan 1980.
 [3] TACHO-GODI, A. S.: Losevova Práce ducha. In: Sovětská kultura č. 4. Moskva 1989.
 [4] LOSEV, A. F.: Pisma iz nevoli Losevoj V. M. (19.2.1932). Moskva 1989.
 [5] LOSEV, A. F.: Kultura v zrcadle dějin filozofie. Prameny, MF 1982.
 [6] PLATÓN: Dialogy. Praha 1950, Timaios 37c-38b.
 [7] LOSEV, A. F.: Vospominanija. Moskva – Leningrad 1987.
 [8] LOSEV, A. F.: Práce ducha. Leningrad 1988.
 [9] LOSEV, A. F.: Pisma iz nevoli Losevoj V. M. (22.1.1932). Moskva 1989.
 [10] LOSEV, A. F.: Dialektika mifa. Sv. 1. Moskva 1980.
 [11] LOSEV, A. F.: Istorija antičnoj estetiky. Sv. 1-8, Moskva 1973.
 [12] LOSEV, A. F.: Istorija filosofii i voprosy kulturey. In: Nauka č. 4, 1975.
 [13] FRITZ, K. von: Aristoteles' contribution to the practice and theory of historiography. Berkeley-Los Angeles 1958.
 [14] LOSEV, A. F.: Pisma iz nevoli Losevoj V. M. (13.3.1932). Moskva 1989.

PhDr. Miroslav Sapík
 Jeronýmova 10
 371 15 České Budějovice
 ČR

OPRAVA

V č. 10/1995 na s. 570 v 13. riadku zhora technickým nedopatrením vypadlo grécke slovo.

Text má teda správne znieť: prvku životnej pôvodnosti, je ὑστερον πρότερον úplne zbavená významu.

Prekladateľom i čitateľom sa ospravedlňujeme.

Redakcia